

*До спеціалізованої вченої ради
ДФ 95.081.2026
Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова*

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата юридичних наук,
доцента кафедри цивільно-правових дисциплін
Морозової Стелли Євгенівни
на дисертаційне дослідження Лефтерової О. І. на тему «Визначення
походження дитини в міжнародному приватному праві»,
подане на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право**

Актуальність теми дослідження. Дисертаційна робота Лефтерової Олени Іванівни присвячена актуальній для галузі міжнародного приватного права темі – врегулюванню відносин, що виникають у процесі визначення походження дитини у різних юрисдикціях, зокрема з іноземним елементом.

Дисертант підійшла до дослідження системно, сформулювавши концепцію правового регулювання визначення походження дитини у міжнародному приватному праві як комплексного правового явища, що охоплює колізійне регулювання, міжнародні стандарти та гарантії визначення материнства/батьківства.

Питання визначення походження дитини в сімейному праві та міжнародному приватному праві слід визнати малодослідженою, адже вітчизняні науковці торкаються цього питання побіжно в статтях, коментарях СК України та підручниках з сімейного права. Питання визначення походження дитини залишаються недостатньо дослідженою проблемою.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків та рекомендацій, що сформульовані у дисертації Лефтерової О.І. є достатньо високим.

Високий рівень обґрунтованості положень і висновків дисертації забезпечується належною методикою дослідження, зазначеною у вступі роботи.

Сформульовані О. І. Лефтеровою в дисертації наукові положення, висновки та рекомендації забезпечено детальним вивченням наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників за проблематикою дослідження, вітчизняних, зарубіжних та міжнародно-правових нормативно-правових актів у сфері визначення походження дитини, а також підтверджується результатами апробації змісту та висновків роботи на 13 всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях, круглих столах та інших колоквиумах.

Окремо слід відзначити значний масив використаних автором зарубіжних джерел (нормативно-правових актів, наукових публікацій) з теми дослідження, що на сьогодні є вкрай рідким явищем. Так, із загального списку використаних джерел, який складає 322 позиції, 154 – іноземних авторів.

Наукова новизна положень, висновків та рекомендацій, що сформульовані у дисертації. Дисертація складається зі вступу та трьох розділів, поділених логічно на підрозділи, та висновків. Структура дисертації видається логічно побудованою, що дало змогу автору найповніше вирішити визначені нею наукові завдання. Кожен із розділів містить положення новизни теоретичного і практичного змісту.

У розділі 1 «Теоретичні засади визначення походження дитини в міжнародному приватному праві» автор виклала результати здійсненого нею аналізу наукових робіт вітчизняних і зарубіжних авторів, знаних фахівців в сфері сімейного права та міжнародного приватного права.

Окрім загальної характеристики робіт науковців, присвячених питанням визначення походження дитини, автор Лефтерова О.І. більш детально дослідила підходи науковців до визначення походження дитини як правової категорії в доктрині сімейного права.

Аналізуючи погляди зарубіжних науковців у досліджуваній сфері правовідносин, автор зазначає, що немає уніфікованого поняття визначення походження дитини в законодавстві інших держав, відсутній і єдиний погляд науковців на це питання. Визначення походження дитини охоплює як кровну спорідненість між дитиною та батьками (біологічне/генетичне походження),

так і соціальний фактор (усиновлення, виявлення наміру осіб бути батьками дитини, народженої із застосуванням ДРТ). Об'єднуючим фактором є необхідність юридичного закріплення походження дитини від батьків в установленому законодавством відповідної держави порядку із дотриманням норм національного законодавства та міжнародного права.

Розглядаючи питання правового статусу донорів генетичного матеріалу та сурогатної матері, автор робить висновок, що надання таким особам статусу «батьки» є недоцільним. Адже донори клітин або сурогатні матері не набувають права та обов'язки щодо народженої дитини, навіть якщо мають з нею певний генетичний зв'язок і віднесення їх до категорії «батьки» порушує принцип правової визначеності. Автор доводить, що донори генетичного матеріалу та сурогатні матері не є батьками ані у юридичному розумінні терміну, ані у соціальному трактуванні, і цілком логічно пропонує таких осіб відносити до іншої категорії учасників правовідносин, що виникають при визначенні походження дитини – заінтересовані/залучені особи.

Окрему увагу в розділі присвячено правовому регулюванню визначення походження дитини за участі іноземного елемента. На підставі аналізу Закону України «Про міжнародне приватне право», а також позицій науковців О. І. Лефтерова пропонує застосовувати колізійні принципи як дороговкази для вибору необхідної норми права, а колізійні норми вважати правилами, у яких визначено обсяг можливого вибору.

У дисертаційному дослідженні О. І. Лефтеровою вперше серед українських науковців детально аналізуються колізійні прив'язки у міжнародному приватному праві саме до відносин із визначення походження дитини (*lex personalis*; *lex patriae*, *lex nationalis*; *lex domicilii*; *lex loci celebrationis*; *lex loci contractus*; *lex loci solutionis*; *lex fori*; *proper law*; *lex benignitatis*).

Наявність іноземного елемента у правовідносинах, що виникають при визначенні походження дитини, призводить до появи колізійної проблеми – потреби визначити застосовуване право, яка реалізується за допомогою

колізійно-правового методу регулювання. Питомими для вирішення колізій у сімейних правовідносинах є колізійні прив'язки: особистий закон фізичної особи (закон громадянства, закон місця проживання), закон місця укладення шлюбу, закон місця укладення договору, закон суду, який вирішує спір, закон найбільш тісного зв'язку і закон, найбільш сприятливий для сторони.

У розділі 2 «Порівняльно-правовий аналіз джерел щодо врегулювання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві» автор розглянула низку важливих і цікавих для будь-якого юриста питань. Розпочавши з історії становлення законодавства щодо захисту прав дітей, зокрема й шляхом врегулювання правовідносин з визначення походження дитини, автор дійшла до нашого часу. У роботі детально аналізуються стандарти та гарантії визначення походження дитини у міжнародних договорах та судовій практиці ЄСПЛ. А також критичні погляди зарубіжних науковців щодо практики ЄСПЛ щодо визначення походження дитини, зачатої за допомогою ДРТ.

Розглядаючи низку джерел держав всіх континентів автором зроблено висновок, що в уніфікованому міжнародному приватному праві саме Конвенція про права дитини відіграє ключову роль у питанні захисту прав дитини, містить не тільки права, а й гарантії для забезпечення цих прав для дітей.

Дисертантка детально дослідила наукові роботи і законодавство щодо визначення походження дитини в країнах романо-германської правової сім'ї, у країнах загального права, у країнах релігійного права, у країнах з традиційним правом.

Гуртуючись на досліджених правових норм щодо регулювання визначення походження дитини у різних національних правових системах, автор зробила висновок, що основними причинами виникнення колізій є: різні концепції встановлення материнства та батьківства; розбіжності у правовому регулюванні застосування ДРТ та сурогатного материнства; конфлікти між нормами приватного права; різні підходи до реєстрації народження

Автор зазначає, що колізії між правовими нормами різних юрисдикцій мають за собою наслідки, негативні в першу чергу для дитини, адже неможливість встановити її походження від батьків тягне за собою обмеження інших прав дитини, похідних від визначення її походження. Дослідниця робить висновок, що подолання правових колізій на міжнародному рівні здійснюється за допомогою уніфікації і гармонізації правових норм. Ці виклики мають подолати Гаазька конференція та ЄС, які одночасно працюють над створенням міжнародного договору (конвенції, регламенту), який регулюватиме питання міждержавного визнання батьківства для країн РЄ та ЄС відповідно. Ці документи мають спільну мету – регламентація міждержавного визначення походження дитини з метою захисту її прав. Автор формулює свої пропозиції до майбутнього договору.

Розділ 3 «Правове регулювання визначення походження дитини в Україні» присвячено законодавчому регулюванню визначення походження дитини в українському законодавстві і практиці національних судів. Автором визначено систему національного законодавства в згаданій сфері суспільних відносин. Зроблено висновок, що в українському законодавстві наявна розгалужена система норм, які регулюють питання визначення походження дитини як у адміністративному, так і в судовому порядку. У процесі дослідження автором використано необхідну для підтвердження своїх висновків кількість судових рішень національних судів України.

О. І. Лефтерова чітко визначила сьогоднішні ключові виклики для України у сфері захисту прав дітей у питаннях визначення походження – забезпечення реєстрації народжень і відновлення сімейних зв'язків в умовах війни, колізійне врегулювання правовідносин сурогатного материнства з іноземним елементом, здійсненого в Україні

Особливу увагу автором відведено проблемам визначення походження дітей в умовах воєнного стану та на тимчасово окупованих територіях України. Для забезпечення юридичної ідентичності громадян України та створення надійних механізмів правового захисту в умовах воєнного стану і

кризових викликів ключовим завданням стає модернізація нормативної бази у сферах громадянства, актів цивільного стану, соціального захисту та міграційної політики. Одним із пріоритетних напрямів є цифровізація державних реєстрів, спрощення процедур документування, запровадження більш гнучких механізмів підтвердження походження та набуття громадянства.

Слід відзначити звернення автора до питання застосування в умовах війни «Намібійських винятків – правових принципів, які дозволяють визнавати документи (передусім про народження чи смерть), видані окупаційною владою на тимчасово окупованих територіях, задля захисту прав людини. Це не означає визнання окупації, а базується на практиці Міжнародного Суду ООН (справа Намібії) для захисту прав громадян. Як вірно зазначає О. І. Лефтерова, цей принцип і сьогодні застосовується українськими судами і полягає в тому, що «недійсність не може бути застосована до таких дій, як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів, невизнання яких може завдати лише шкоди особам, які проживають на такій території».

Розглядаючи проблеми і перспективи захисту прав дітей при визначенні їх походження в Україні автор пропонує доповнити частину 1 статті 65 Закону України «Про міжнародне приватне право» і викласти у такій редакції: *«Встановлення та оскарження батьківства визначається особистим законом дитини на момент її народження або правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини».*

Така норма має захистити дітей, народжених в Україні за допомогою сурогатного материнства. Адже Україна досі залишається однією з небагатьох держав Європи, де комерційне сурогатне материнство не заборонене, тому за цією послугою звертаються іноземці – громадяни держав, де сурогатне материнство заборонене. Через відмінності у національному правовому регулюванні визначення походження дитини, народженої сурогатною

матір'ю, виникають проблеми із визнанням материнства у державі громадянства батьків дитини.

Авторкою розглянуті питання законодавчого регулювання застосування ДРТ військовослужбовцям, зберігання та використання відповідного біоматеріалу, що є критично важливим для збереження генофонду військових.

У процесі дослідження автором запропоновано і обґрунтовано низку інших висновків теоретичного змісту, які безумовно є новелами для науки міжнародного приватного права.

Повнота викладення основних результатів дослідження в наукових публікаціях та апробація положень дисертації. Результати здійсненого дослідження достатньою мірою апробовані та відображені у низці наукових публікацій дисертантки, серед яких **п'ять опублікованих статей** у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України. Основні положення дисертації **апробовано на тринадцяти міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах:** Науково-практична конференція молодих вчених «Перші економіко-правові студії» (7 березня 2019 року, Одеса), Науково-практична конференція молодих вчених «Другі економіко-правові студії» (10 жовтня 2019 року, Одеса), International Conference "Challenges of Modern Public Law" (June 23-25, 2023, Batumi, Georgia), International conference (Jean Monnet Chair) "Democracy, rule of law, and protection of human rights in the European Union" (September 29-30, 2023, Batumi, Georgia), Міжнародна наукова конференція «Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень» (23 квітня 2024 року, м. Київ), XXIII Міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (26 квітня 2024 року, Львів), Круглий стіл «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (25 червня 2024 року, Кам'янець-Подільський), CXLI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Перспективні напрямки наукових досліджень» (31 травня 2024 року, Чернівці), ICON-S Georgia II Annual Conference "Georgian Public Law and the Challenges for the European Integration"

(28-29 September 2024, Tbilisi, Georgia), VIII Correspondence International Scientific and Practical Conference (October 4th, 2024, European Scientific Platform, Vinnytsia), Міжнародна науково-практична конференція «Тринадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвячена пам'яті Є. В. Васьковського (30 травня 2025 року, Одеса), Науково-практична конференція «Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних правовідносинах в умовах воєнного стану» (3 червня 2025 року, Хмельницький).

Окрім цього, було проведено **публічну лекцію** на тему "Захист прав дитини у контексті збереження ідентичності: міжнародний та український досвід і перспективи" у Онлайн-лекторії при Раді молодих вчених при Міністерстві освіти і науки України (5 жовтня 2024 року, м. Київ).

Положення дисертаційного дослідження, які виносяться на захист, пройшли апробацію під час їх обговорення на засіданнях кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права, а також кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Серед теоретичних висновків, які складають наукову новизну роботи, слід назвати, зокрема, запропонована автором дефініцію «визначення походження дитини» як процедури встановлення у батьківства та/або материнства щодо конкретної дитини, яке здійснюється на підставах та у спосіб, визначених в законодавстві, і має своїм наслідком виникнення взаємних прав та обов'язків у батьків та дитини.

Крім того, автором будову норм міжнародного приватного права щодо визначення походження дитини. Це – наявність іноземного елемента і формальне закріплення у відповідному законі порядку визначення батьківства та материнства, що здійснюється компетентними органами держави за національними правилами, з урахуванням норм міжнародних договорів.

Теоретично обґрунтованим і практично значимим є висновок про те, що

законодавче регулювання визначення походження дитини у міжнародному приватному праві характеризується наявністю чотирьох ключових ознак: фактичної (визначення походження дитини є правостановлюючим юридичним фактом), юридичної (засвідчення походження у визначеній формі (адміністративна процедура) відповідно до національного законодавства), інструментальної (включає закріплені в законі засоби забезпечення прав дитини та її найкращих інтересів) і міжнародної (визначення застосовуваного права, визнання іноземних актів цивільного стану і судових рішень, а також стандарти прав дитини, закріплені в міжнародному праві).

Кожен із запропонованих О. І. Лефтеровою висновків відзначається науковою новизною і теоретичним значенням.

Результати дослідження можуть бути впроваджені у навчальний процес при викладанні курсів «сімейне право», «міжнародне приватне право», а також для удосконалення правозастосування та законодавства щодо врегулювання визначення походження дитини як на національному рівні, так і на міжнародному – при розробці Гаазькою конвенцією з міжнародного приватного права Конвенції про транскордонне батьківство.

Дотримання академічної доброчесності. За результатами перевірки тексту роботи на унікальність, дисертаційне дослідження О. І. Лефтерової на тему «Визначення походження дитини в міжнародному приватному праві» визнане оригінальною роботою, яка не містить елементів академічного плагіату, фактів недоброчесності та може бути рекомендована до захисту. Оригінальність тексту дисертації становить 90,62%.

Аналіз тексту роботи свідчить про те, що результати дослідження здобуті автором чесно та з дотриманням правил і стандартів академічної доброчесності, наведені у тексті ідеї та тези інших авторів мають коректне цитування, а посилання на джерела є належно оформленими.

Зауваження та пропозиції щодо окремих дискусійних положень дисертації. У цілому оцінюючи роботу О. І. Лефтерової як виконану на високому рівні, звернемо увагу на деякі спірні положення, які потребують

додаткової аргументації, або спеціальних пояснень під час захисту дисертації.

1. У розділі 3 автор побіжно і не критично розглядає проект оновленого ЦК України, а саме – книги «Сімейне право» та «Міжнародне приватне право». Зазначаючи, що «прийняття оновленого сімейного законодавства є питанням майбутнього, наше дослідження ґрунтується на чинних нормах СК України».

На нашу думку, слід було більше уваги приділити питанням рекодифікації цивільного законодавства, враховуючи те, що новели проекту ЦК України безпосередньо стосуються предмету дослідження О. І. Лефтерової. Однак ці новели запроваджено не в книги «Сімейне право» та «Міжнародне приватне право», а в книгу другу «Право особисте». Новели книги другої щодо репродуктивних прав людини значною мірою упорядковують правові відносини в суспільстві щодо визначення походження дитини, народженої за допомогою ДРТ. Зокрема й у відносинах з іноземним елементом.

Під час захисту автору роботи доцільно висловити свою позицію щодо новел проекту ЦК України щодо врегулювання репродуктивних прав, права на донорство, визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій і дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій самотніми матір'ю чи батьком.

2. На с. 158 дисертації автор зазначає: «Варто підкреслити, що чинний СК України не надає дефініції поняттям «материнство» та «батьківство...».

Слід зауважити, що не завжди є виправданим унормування дефініцій відповідних понять. Особливо це стосується тих випадків, коли йдеться про загальновідомі поняття за своїм змістом. Або ж з іншого боку, коли йдеться про наявність спірних положень (у доктрині і в юридичній практиці) у визначенні тих чи інших понять. У доктрині і практиці «материнство» і «батьківство» застосовується як щодо біологічних батьків, так і соціальних

(наприклад, щодо усиновлювачів, а також батьків, чия дитина народилась за допомогою ДРТ без залучення їхнього біологічного матеріалу).

Висновок. Дисертація О. І. Лефтерової є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані, теоретично та практично цінні результати, що вирішують важливе наукове завдання – розробку теоретичної концепції правового регулювання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві, з урахуванням міжнародних стандартів і національного законодавства України.

Мова дисертації є грамотною, стиль викладання діловий, академічний.

Запропоноване до експертизи дослідження відповідає вимогам, які встановлені національним законодавством для дисертацій докторів філософії, а саме – Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, Вимогам до оформлення дисертації, що затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40, а також Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – Олена Іванівна Лефтерова заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» в межах галузі знань 08 «Право».

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук,

 Морозова С.Є.

Вчений секретар ОНУ
імені І. П. Мечникова
Ю. М. Доцент

Курандо С. В.